

BAK JÁNOS
(1929 – 2020)

Bak János 2020. június 18-án bekövetkezett halálával a középkori Európa történetének meghatározó jelentőségű tanára és kutatója távozott az élők sorából. Élete és tudományos pályája egyaránt bővelkedett fordulatokban: több országban élt, sok barátja és tanítványa volt szerte a világban, mind kutatóként, mind tanárként maradandót alkotott. Élete és pályája a 20. századi magyar értelmiség sorsának számos elemét magában hordozza.

Nehéz jobban összefoglalni az életét, mint ahogy ő tette egy beszélgetés során: „Az Újlipótvárosban nőttem fel, mint annyi más asszimilált zsidógyerek, a Lukácsban úsztam, a Honvéd utcában korcsolyáztam, a 311. Vörösmarty cserkészcsapattal túráztam. A Berzsényi Gimnázium első »zsidóosztályába« jártam nyolc esztendő, és nagyon jól megtanultam latinul. Ezért lettem középkorász; az akkor még Pázmánynak nevezett egyetemre jártam, annyira, amennyire kommunista pártmunkám mellett ráértem. De 1950-ben kirúgtak a Pártból, behívtak két évre a seregbe, utána, főleg Sztálin halála után, iskolában taníthattam. Aztán hatvan évig történelmet tanítottam, ahol engedtek. Főleg közép-európai középkort. Pestújhelyen, Göttingában, Marburgban, Newarkban, Vancouverben és végül a CEU-n. Nem sok könyvet írtam, bár ezt illetet volna, inkább a diákjaimmal törődtem. Megérte.”

A rövid összefoglalót érdemes kiegészíteni azok számára, akik nem ismerték őt. A Berzsényiben Borzsák István volt az osztályfőnöke és latintanára, innen a kiváló latintudás. A békés budapesti gyerekeknek a zsidóüldözés vetett véget. Ezt az időszakot családjával együtt Budapesten bujkálva élte túl. A háború utáni évek lendülete gyorsan a MADISZ-ba és a kommunista mozgalomba sodorta, majd 1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen kezdte egyetemi tanulmányait. Az egyetemi éveket nagyrészt gimnáziumi osztálytársával és jó barátjával, Litván Györggyel együtt járta végig. Hallgatta Alföldi Andrást, Deér Józsefet, Váczy Pétert és Szentpétery Imrét, szociológiát tanult Szalai Sándortól. Az egyetemen ismerte meg H. Balázs Évát is, kettejük szoros kapcsolata az utóbbi haláláig tartott. 1950-ben a pártfegyelmi eljárás és a kizárás következett, majd a frissen megszerzett tanári diplomájával Bak János budapesti általános és középiskolákban tanított.

1956 tavaszától részt vett a közeli barátai által szervezett Petőfi Kör rendezvényein. A forradalom napjaiban külföldi segélyszállítmányok szervezésében, illetve az újjászerveződő cserkészszövetség és a Nagy Imre-kormány közötti kapcsolatfelvételen segített. Szoros kapcsolatban volt a Nagy Imre köréhez tartozó

Markos Györggyel és Heltai Györggyel, így jobbnak látta, ha 1956 december elején elhagyja Magyarországot.

Rövid ausztriai tartózkodás után Németországba került, és ekkor döntött úgy, hogy folytatja középkori tanulmányait. Deér József és Bogyay Tamás tanácsára 1957-ben Göttingenbe ment Percy Ernst Schrammhoz, aki ebben az időben a középkori politikai szimbolika egyik legelismertebb kutatója volt. Bak János Schramm tanácsára a középkori magyar rendiséggel kezdett foglalkozni, a rendiségnek az uralkodóváltások során betöltött szerepét vizsgálva.

A göttingeni évek alatt az '56-os forradalom emlékének megőrzésével foglalkozó brüsszeli Nagy Imre Intézet külső munkatársa lett, és visszatérő szerzője az intézet *Szemle* című folyóiratának. A doktori képzés után pénzkereseti célból, de nyilvánvalóan a kalandvágtyól is hajtva, a cserkészként szerzett morze-tudását hasznosítva elszegődött rádiótávírásnak Észak-Amerikába tartó teherhajókra. Ahogy többször elmesélte, egy-egy kikötőből küldte el Schrammnak a disszertációja fejezeteit. A doktori dolgozata 1960-ra készült el, amely majd jóval később, 1973-ban *Königtum und Stände in Ungarn im 14–16. Jahrhundert* címmel könyvként is megjelent.

A doktorátus megszerzése után két év oxfordi ösztöndíj következett, ennek révén megismerkedhetett az angliai középkortudomány képviselőivel. Hallgatta Richard Southern óráit, tanult Walter Ullmantól és Carlile Aylmer Macartneytől, találkozott a generációjába tartozó angol kutatókkal, valamint az angliai magyar emigráció különböző irányzatainak képviselőivel.

Oxford után a németországi Marburgban kapott állást, az ott működő, kelet-európai történelemre fókuszáló Herder-Institut jó alapot jelentett Bak János regionális kapcsolatrendszerének kialakításához. Rendszeres résztvevőjévé vált a Reichenau szigetén működő *Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte* megbeszéléseinek. Mivel azonban a marburgi pozíció nagyrészt modern történeti oktatással kapcsolódott össze, Bak János a tengerentúlon keresett lehetőséget arra, hogy középkort taníthasson. 1966-ban a University of Delaware, majd két évvel később a University of British Columbia tanára lett Vancouverben, ahol végül két és fél évtizedig dolgozott. Itt nyílt módja arra, hogy megvalósítsa saját tanári, kutatói és tudományszervezői elképzeléseit.

Az 1968-os diákmozgalmak kisugárzása sem maradt hatástalan, Bak János érdeklődése a középkor hagyományos megközelítése felől más szempontok felé fordult. A kivetettek és a társadalmi hierarchia alján lévők világával kezdett foglalkozni, ide vezethetők vissza parasztságtörténeti kutatásai is. A német parasztháború 450. évfordulója 1975-ben jó alkalmat adott ezek bemutatására. Szerkesztője lett a *Journal of Peasant Studies* című folyóiratnak, megismerkedett a témakör kutatóival, többek között Rodney Hiltonnal és Eric Hobsbawmmal.

Bak János Kanadában élve sem szakadt el a magyarországi történetírástól és kutatástól. Az 1960-as évek elejétől kezdve recenziókban számolt be az újabb magyarországi publikációkról, és a hetvenes évek második felétől hazai folyóiratokban is megjelentek az ismertetései. Az emigrációban élő magyar történészek közül az első között vette fel a kapcsolatot a hazai szakmai körökkel és kollégákkal. Először 1972-ben tért vissza Magyarországra, amikor részt vett egy Székesfehérváron tartott konferencián.

Bak János barátjával és kollégájával, Richard Ungerrel együtt kezdeményezője és motorja volt a Vancouverben 1971-től évente megrendezett középkortudományi műhelykonferenciáknak (*UBC Medieval Studies Workshop*). Ide meghívta a kelet- és közép-európai, illetve a magyar középkorkutatás számos jeles képviselőjét, vendége volt például Aron Gurevics, Magyarországról pedig Fügedi Erik, Klaniczay Gábor és mások. Szakmai értékítélete kivételesen megbízható volt. Már az emigráció évei alatt szoros kapcsolatot épített ki Bónis Györggyel, Szűcs Jenővel, Engel Pállal, Kubinyi Andrással. Emellett épp egykori magyarországi tanára, H. Balázs Éva javaslatára hallgatva igyekezett felvenni a kapcsolatot a fiatalabb történészgenerációk képviselőivel is. Az általa nagyra tartott pályatársak munkásságának ismertté válását azzal is igyekezett elősegíteni, hogy angolra fordította és kötetbe rendezve kiadta például Fügedi Erik és Aron Gurevics tanulmányait.

Doktori témavezetője, P. E. Schramm módszertanát megújítva és területi hatókörét kiszélesítve fordult az érdeklődése a középkori hatalmi szimbolika és uralmi rituálé kutatása felé. 1985-ben Torontóban konferenciát szervezett, majd 1990-ben ennek anyagát *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual* címmel megjelentette egy tanulmánykötetben. Ugyanebben a szakmai körben született meg a Bak János szívügyének számító társaság, a *Majestas (International Association for the Study of Rulership)*, illetve az azonos című folyóirat is. Ehhez a témakörhöz a későbbiekben is számos alkalommal visszatért, élete utolsó hónapjaiban Pálffy Gézával együtt írt és halála után megjelent kötete a magyar korona és koronázások történetét vizsgálja (*Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A.D.*).

Bak János munkásságának mennyiségileg és minőségileg is meghatározó részét jelenti az elsősorban német és angol lexikonokba és kézikönyvekbe írt, a középkori Magyarországra és Közép-Európára vonatkozó szócikkek és fejezetek hosszú sora. A többek között a *Lexikon des Mittelalters* és a *Dictionary of the Middle Ages* számára írt szócikkek száma önmagában másfélszázra tehető, a *Handbuch der europäischen Geschichte* vagy a *New Cambridge Medieval History* megfelelő köteteibe írt fejezetei pedig megkerülhetetlen kiindulópontot jelentenek mindazok számára, akik magyarul nem tudva szeretnének tájékozódni a középkori magyar történelemben.

Bak János több mint három évtizeden keresztül fáradhatatlanul dolgozott az élete egyik nagy teljesítményének számító *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*

sorozatának kötetein. Bónis Györggyel, James Ross Sweeney-vel, Engel Pállal, Banyó Péterrel, Martyn Radyval és másokkal együtt négy kötetben megjelenette a középkori magyar törvények és Werbőczy Hármaskönyvének kétnyelvű, latin-angol kiadását.

Egész életében nagy odaadással dolgozott a kezdő hallgatók és fiatal kollégák munkáját megkönnyítő segédletek és bevezetések elkészítésén. Berlieni kollégájával és barátjával, Heinz Quirinnel németül, majd angolul is kiadták a középkori elbeszélő források repertórium-jellegű listáját (*Medieval Narrative Sources. A Chronological Guide, Mittelalterliche Geschichtsquellen in chronologischer Übersicht*). Bak János a két kiadás megjelenése után sem fejezte be az ezzel kapcsolatos munkát, hanem negyedszázzal később naprakésszé téve, tanulmányokkal kibővítve korábbi tanítványával, Ivan Jurkovičsal együtt ezt ismét kiadta (*Chronicon: Medieval Narrative Sources. A Chronological Guide with Introductory Essays*), majd életének utolsó évében ismét egy frissített változatot tett közzé, immár online formában.

Az 1980-as évektől egyre többet tartózkodott Magyarországon, és a hazai középkorászok mellett folyamatosan tartotta a kapcsolatot az 1956 emléke iránt elkötelezett barátaival is. Gyakran lakott régi barátja Hegedűs B. András Gerlóczy utcai lakásában, ahol 1988-ban megalakult a rendszerváltozás előkészítésében fontos szerepet betöltő Történelmi Igazságtétel Bizottság is. Az életében az újabb nagy fordulatot Nagy Imre és társai 1989. június 16-ai újratemetése, illetve az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézetének másnapi megalapítása hozta. Ekkor döntötte el, hogy hazatér Magyarországra. Tudományos tanácsadóként csatlakozott az Intézethez, ezt követően több, az 1956-os forradalommal kapcsolatos munkán is dolgozott. Litván Györggyel közös könyve több nyelven is megjelent (*Az 1956-os magyar forradalom. Reform – felkelés – szabadságharc – megtorlás, Die Ungarische Revolution 1956: Reform – Aufstand – Vergeltung, The Hungarian Revolution of 1956. Reform – Revolt – Repression 1953–1963*). 1989 után néhány évig kétlaki életet élt, majd, végleg Magyarországra költözött, miután 1993-ban visszavonult a vancouveri állásából.

Magyarországra visszatérve bekapcsolódott a hazai középkortudomány vérkeringésébe is. Kurzust tartott az ELTE-n, interjú jelent meg vele az *Aetas*-ban, rendszeresen írt recenziókat az új középkortudományi kiadványokról a hazai szakmai folyóiratok számára. 1993-ban a könyvtárának a középkorra vonatkozó részét, mintegy 560 kötetet az ELTE Bölcsészettudományi Kar (akkori néven) Középkori Egyetemes Történelmi Tanszéke könyvtárának adományozta. Ez a gyűjtemény máig is az egyik alapját jelenti az ELTE-CEU Középkortudományi Könyvtára anyagának.

Bak János élete utolsó majdnem három évtizedét meghatározta a Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszékének létrehozása és működtetése.

Klaniczay Gáborral együtt 1992-ben kidolgozta a képzés programját, és a következő időszakban minden erejét ennek az ügynek szentelte. A több évtizedes egyetemi oktatási tapasztalatait itt hasznosította, és széles kapcsolatrendszerét mozgósítva sokat tett azért, hogy a Középkortudományi Tanszék integrálódjon a középkortudomány nemzetközi vérkeringésébe. Bak János szerepe és személye nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy egy-egy előadást vagy kurzusokat tartani, netán épp egy konferenciára Budapestre jöjjenek a középkortudomány olyan jeles képviselői, mint Susan Reynolds, Aron Gurevics, Henrik Birnbaum, Ihor Ševčenko, Felicitas Schmieder, James Ross Sweeney, Walter Pohl, Patrick Geary, Giles Constable és sokan mások. A Tanszéken több kutatást is kezdeményezett, az egyik legfontosabb ezek közül a közép- és kelet európai nemességgel kapcsolatos, Engel Pállal együtt vezetett program volt. Tanítványai, a tanszéken az 1990-es évektől felnőtt kutató generáció útját élete végéig figyelemmel kísérte; különösen szoros kapcsolatot tartott fenn a horvát középkorkutatás új nemzedékével.

A tanítás és az egyetemszervezés mellett sokan a konferenciákon tartott előadásai révén vagy épp konferenciák kezdeményezőjeként ismerték meg őt. Bak János előadásai sose voltak unalmasak, nem nélkülözték a figyelemfelhívó, a közönség érdeklődését ébren tartó elemeket. Érvelési módja és gondolatmenete gyakran eltért a bejáratott sémáktól, kiváló előadói képességének köszönhetően mindig érdekessé tudta tenni az előadásait. Épp a kiváló tanári munkáját ismerte el a Medieval Academy of America az aktív tanítástól való visszavonulása évében, 2007-ben a Bak Jánosnak ítelt *Excellence in Teaching Medieval Studies* kitüntetéssel.

Bak János munkásságában az 1980-as évek óta jelen volt a középkor recepciótörténete iránti érdeklődés, amikor akár az ezeréves alkotmány koncepciójának a továbbélésével, akár a Feszty-körképpel foglalkozott. Részt vett a Collegium Budapest 2007–2008-ban működő, Patrick Geary és Klaniczay Gábor által szervezett *Medievalism, Archaic Origins and Regimes of Historicity* nevű kutatási programjában, majd társzerkesztője volt a 19. századi hamisításokról szóló tanulmánykötetnek (*Manufacturing a Past for the Present. Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-century Europe*).

A Közép-európai Egyetemhez, illetve az egyetem kiadójához (CEU Press) kötődik a Bak János által kezdeményezett, a közép-európai elbeszélő források kétnyelvű, latin–angol kiadását célul kitűző program. A *Central European Medieval Texts* sorozatában olyan szerzők művei szerepelnek, mint Anonymus, Kézai Simon, Spalatói Tamás, Rogerius, Prágai Kozma, Gallus Anonymus, Luxemburgi IV. Károly, valamint itt jelent meg a Képes Krónika kétnyelvű kiadása, illetve két hagiográfiai anyagot közlő gyűjteményes kötet is.

A 70. születésnapjára barátai, tanítványai és pályatársai által kiadott angol nyelvű kötet címe az *Odüsszeia* kezdősorainak A. T. Murraytól származó angol

fordításából ered: *The Man of Many Devices, who Wandered Full Many Ways...* A sokunk számára Devecseri Gábor magyar fordításából ismert szöveg („Férfiről szólj nékem, Múza, ki sokfele bolygott, s hosszan hányódott...”) angol változata a sok utat bejáró, sok mindenhez értő ember alakját idézi. Bak János utazásai közvetlen és átvitt értelemben még két évtizedig folytatódtak.

A 80. születésnapra összeállított kötet (*Studying Medieval Rulers and their Subjects. Central Europe and Beyond*), amely Bak János 1964 és 2009 között megjelent tanulmányaiból ad válogatást, jól tükrözi a szerzőnek a kutatási témái iránti elkötelezettségét. A tizennyolc tanulmány közül többet nem eredeti formájában közölt, hanem azokat átírta, naprakésszé tette, frissítette. Megadott neki, hogy szellemi frissességét megőrizve élete végéig tudományosan aktív maradjon, a 90. évéhez közeledve is számos fontos tanulmányon dolgozott. Mindannyiunk szerencséjére ezeket le is tudta zárni, a kiadási terveit meg tudta valósítani.

Bak János életének túlnyomó részében Közép-Európa középkori történetét tanította, az összehasonlító közép-európai középkorkutatás iránti elkötelezettsége végigkísérte egész pályáján. A 85. születésnapjára szervezett budapesti konferencián 2014-ben jött létre a *Medieval Central Europe Research Network (MECERN)* nevű szakmai szervezet, amely két évente megrendezett találkozóin Közép-Európa középkori történetét helyezi tevékenysége középpontjába. Kollégái és tanítványai 90. születésnapja alkalmából egy róla elnevezett ösztöndíjat alapítottak a Közép-európai Egyetemen (János M. Bak Research Fellowship on Medieval Central Europe) a középkori Közép-Európa kutatása iránt elkötelezett fiatalok számára. Az első díjazott kiválasztásában még ő is részt tudott venni.

Talán nem csak véletlen időbeli egybeesés, hogy Bak János élete akkor ért véget, amikor egyik fő műve, a barátaival és kollégáival együtt létrehozott és nagy odaadással működtetett tudományos és szellemi műhely, a Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszéke a kényszerű költözés miatt befejezte budapesti működését.

Bak János elkötelezett tanár volt, vele dolgozni kihívást jelentett a diákjainak és kollégáinak egyaránt. Akik személyesen ismerték, azok nem felejtik összetéveszthetetlen alakját, tengerészsapkáját és az ünnepi alkalmakon viselt csokornyakkendőjét, hanghordozását, esetenkénti indulatos felfortyanásait, párját ritkítő intellektusát, kimeríthetetlennek tűnő energiáját, élete szinte utolsó pillanatáig megőrzött kíváncsiságát. Azon tudósok közé tartozott, akik megkérdőjelezhetetlen nyomot hagytak maguk után. Írásaival és személyes kapcsolatrendszerével, szerkesztői munkásságával és intézményszervező tevékenységével, személyes állásfoglalásaival és tanítványai révén egyaránt aktív módon alakította mindazt, ami számára történésként fontos volt.

Nagy Balázs